

Absolýut ateizmiň Tañry düşünjesiniň köptaraplylygy

Category: Edebi makalalar, Filosophiýa, Kitapcy

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Absolýut ateizmiň mümkinsizligi: Tañry düşünjesiniň köptaraplylygy
ABSOLÝUT ATEIZMIŇ MÜMKINSIZLIGI

► TAŇRY DÜŞÜNJESINIŇ KÖPTARAPLYLYGY

Absolýut ateist diňe Tañrynyň barlygyny ret etmek bilen çäklenmän, aňynda hiç bir usulda Tañra düşünjesinde ýer ýokdugyny aýdýan kişidir. Ýöne munuň mümkin bolmaýandygy bilen baglanyşykly güýçli tezisler öňe sürlüpdür we çynlakaý jedeller, çekişmeler bolupdyr. Bu çekişmeler wagtynda käbir akyldarlar her näme bolsa bolsun, ateizmiň mümkinsizliginden gürrüň edipdirler, bir topar akyldarlar bolsa, munuň tersini gorapdyrlar. Ateizmiň mümkin däldigini aýdýanlaryň elindäki faktlara seredilende, beýlekileriňki bilen deňeşdirilende, has ynandyryjy we kanagatlandyryjydygy görünýär.

Absolýut ateizm bilen baglanyşykly ateistleriň ideýalaryna seredilende, örän köp zadyň başgaça aýdylandygyny we mejbury düşündirişlere ýüz urlandygyny görmek bolýar. Şonuň üçin bularyň köpüsi reaksiýa düşüňjeler, pikirler bolmaklygyň çäginde çykyp bilmändir. Görnüşi ýaly ol, ýagny bir adamyň hem-ä teoretiki hemem praktiki tarapdan hemişelik ateist bolup galmagy mümkin däl. Ynsanyň akyly, kalby, duýgusy we ahlaky endikleri, talanty, gysgaça aýdylanda tebigaty özüni mydama Tañra tarap äkidýär, muňa garşylyklaýyn bolan ynançsyzlygynyň-da önüni yapýar.

Ynansyn ýa ynanmasyn, tapawudy ýok, ähli adamlaryň aňynda Tañry düşünjesi bar. Bu düşünje dürli medeniýet we dinlerde tapawutly şekillenýär we parhly aýratynlyklara bürenýär. Bulardan haýsysynyň has düşnükli (uýmaga laýyk) bolýandygy ýa-

da bolmaýandygy bir tarapa-da bolsa, ähli adamlarda şeýle pikiriň bolmagy entek işiň başyndaky absolýut ateizmiň tassyklamalaryny puja çykarýar.

Taňra ynanmaýandygyny aýdýan adamlar aňlaryndaky bu düşüňjä Taňry adyny beresleri gelmeýär. Ateistleriň aglabasy Taňrynyň ýokduguny aýtmak bilen birlikde, kategorik taýdan älemde haosyň bardygyny ýa-da älemiň bitertip, sistemasyz, bir massa toplumu bolýandygyny tassyklamandyrlar. Şonuň üçin olar-da älemde häkimlik edýän (ýa-da görüňän sistemanyň aňyrsynda ýerleşen) gizlin güýjüň, sebäbiň, energiýanyň, kosmiki aňyň bardygyny aýdýarlar. Netije-de, Taňryny kabul etmeseler-de, görüňän barlyk ýagdaýyň we sistemanyň öňünde Taňrylyk işi, funksiýany amala aşyrýan bir esasyň, prinsipiň, güýjüň ýa-da düşündirişiň gözleginde bolupdyrlar.

Aýratyn hem materialist ateistler teoretik hökmünde aşa artykmaçlygy bolan beýik Taňry pikirini ret etmek bilen birlikde, içgin, tejribä esaslanan bir Taňry düşüňjesini özleşdiripdirler. Ýagny olar bir söz bilen aýdanyňda, tebigatyň, älemiň özüni Taňrynyň deregine goýupdyrlar. Tebigaty soňsuzlyk, çäksizlik, ýaradyjylyk, bakylyk we ebedilik ýaly aýratynlyklary berip, ony keramatlaşdyrypdyrlar. Bu bolsa olaryň dinden düýpli tapawutlanýanam bolsa, belli bir derejede Taňry düşüňjesine eýediklerini görkezýär.

Netijede ateistleriň aňlarynda we duýgularynda göýä Taňry gözlegine päsgel bolmalary mümkin däl. Teizmiň Taňry düşüňjesini ret etseler-de, aşa däl (maddy) barlyga Taňry gözi bilen garaýarlar. Ünsli seljerilende, ateistleriň aňlaryndaky düşüňjeleri bilen diniň Taňry düşüňjesi bilen käbir aýratynlyklarynyň meňzeşdigi göze ilýär.

Dine we dindarlara reaksiýa duýup, ynançsyzlygy saýlap alan adamlaryň uly bir topary esasynda içi yşk we söýgüden doly bir güýjüň barlygyna ynanýandyklaryny boýun alýarlar. Bu adamlaryň aglaba bölegi Günbatarda-da, Gündogarda-da özlerine berlen adaty din garaýşyny ýeterlik derejede gumanistik hasaplamandyrlar we ony ýigrenýändiklerini aýdypdyrlar. Din ugrunda bolan uruşlar (mezhep dawalary, haçly ýörişler), zulumlar, aforozlar (hristiançylykda buthana tarapyndan

jemagatdan çetleşdirme jezasy), dowzah bilen gorkuzmalar we ş.m. taryhda bolşy, häzirem örän köp kişini dinden daşlaşdyrýar we olaryň başga-başga gözleglere ýönelmegine sebäp bolýar. Bu ýerde görnüp duran bir hakykat bar: Ynsan käte öz hyjuwlaryny, arzuwlaryny, gahar-gazabyny, ýigrenjini ýa-da umyt-hyýalaryny dine perdelenip amala aşyrýar, bu bolsa diniň (yslamyň) şeýle bolýandygyny ýa-da meňzeş negatiw, ters zatlary tassyklaýandygy manysyny aňlatmaýar.

Gören ýowuzlyk we terslikleri sebäpli, dini terk edeň adamlaryň köpüsi damjadan gaçyp, ýagyşa uçraýar. Meselem, syrkaw adamlaryň ölümi bilen Taňryny günäkleyän ateist bir ideologiýanyň agzasy, öz prinsipleri üçin oglan-uşak, ýigit-garry, aýal-erkek diýmezden, millionlarça adamyň rehimsizlik bilen öldürilmegine we kynçylyk çekmegine ses-seda çykarmandyr. Has-da gynandyryjy tarapy bolsa, käbir ideologlaryň bagtly gelejegiň hatyrasyna şeýtmegiň hökmanydygyny aýtmak derejesinde ruhsuzlaşýandygydyr. Şeýle-de bolsa, ynsan garşysyndakydan bir zat isleýärkä, özüniň nirede bolýandygyny gowy bilmeli we oňa görä hereket etmeli.

Dinden sowayan ýa-da sowadylan adamlar käte bagly bolan ideologiýalarynyň-da täsiri bilen ynançsyzlyga taap taýyp gidýär. Ynançsyzlykdan soňra agzalan ideýalary bolsa, aslynda bu kişiniň öz ideýalary bolman, eline tutdurylan we hakykatdygy aýdylan (iňňe urlan) ideologik tassyklamalardyr. Şonuň üçin bularyň aglaba bölegi dini ret edýärkä ýa-da dindarlaty erbetlik bilen günäkärleýärkä, mydama hyýalyndaky utopik tipikleşdirmelere garşy reaksiýa görkezipdirler. Görýän negatiwliklerini, tersliklerini aňlarynda ulaldyp, ýowuzlaşdyryp, olaryň haýal edilmän taşlanmaga, terk edilmegä degişli öçdügini oýlaýarlar.

Ateistleriň aglaba bölegi Taňra ynanýan ejesiniň, kakasynyň, enesiniň ýa-da söýýän bir ýakynynyň ynanjyny we hereketini, özüni alyp barşyny eziz görüp, ýerlikli ýagdaýda olary aklaýar we zol-zol olaryň şahsyýetine hormat goýýandygyny nygtaýar. Hatda, hemme kişiniňem şolar ýaly bolmagyny isleýär. Diňe şunuň özem ateizmiň utopik we hyýaly motiwleriň üstünde gurlan emeli ylymdygyna güwä geçýär. Şu sebäpli gürrüňi edilýän

mysallar absolýut ateizmiň bolup bilmejekdigini görkezýän ajaýyp görkezijidir.

Din haýsydyr bir syýasy ideologiýa (ýa-da mezhep) ýagdaýyna getirilende, tebigy halda bu ideologiýanyň ýa-da mezhebiň garşysynda ýer alan kişiler özlerini dinsiz hökmünde görýär. Ýöne bu kişileriň aglaba topary-da çaklanyşy ýaly absolýut ateist däl. Aşa uly güýje, söýgä ynanýandyklaryny aýdýan bu kişileriň köpüsi ideologik däl dine we individual dindarlyga ynanýarlar. Hatda ýalňyz galanlarynda ýa-da çagalary bilen başa-baş galanlarynda, kalplaryndaky Taňry söýgüsiniň gyzgynlygyny duýýandyklaryny aýdýarlar.

Absolýut ateizmiň bolup bilmejek zatdygyny görkezýän ýene bjr fakt, subutnama şudur: Ynsan içinde ýaşaýan tejribeleriniň garşysynda logiki taýdan razwedka edýär. Ol-da her zadyň sebäbiniň bardygy we hiç bir zadyň sebäpsiz bolmajakdygy, ýagny sebäpsiz çöp başynyň gymyldamajakdygy prinsipidir. Gündelik durmuşda edinen bu tejribesi ynsany öňünde-soňunda dünýäniň aňyrsyna äkidýär we älemiň barlygyny pikirlenmegine sebäp bolýar. Bu inkär edilmejek ýagdaý. Älemiň barlygyny pikirlenýän we onuň nähili bar bolýandygyny oýlanyp başlaýan adamyň bolsa Taňryny ýada salmazlygy we şeýlekin ýoly, metody pikirlenmezligi mümkin däl. Bir adamyň «Dünýäniň, älemiň nähili bar bolandygyny, dörändigini pikirlenmeýärin», «Aňymda Taňry düşünjesi ýok» ýa-da «Taňry ideýasy, pikiri pikir-oýumada gelenok» diýmegi ynandyryjy däl.

Absolýut ynançsyzlygyň mümkinçiliksiz bolşuny diňe teistler däl, adaty dinlere ynanmaýan we bu düşünjede, manyda dindar däl akylardarlar-da beýan edipdirler. Bularyň arasynda D.Gum (1711-1776), I.Kant (1724-1804), Wolter (1694-1778) ýaly filosoflar-da bar. Hatda, bularyň birnäçesi filosofiýa taryhynda dini ynanja garşy getiren ýowuz gazaply tankytlary bilen tanalýar. Ýöne bu kişileriň adaty dini garaýyşlary ýa-da düşündirişleri tankyt etmeleri bilen özleriniň-de beýan edişleri ýaly, belent, uly bir güýjüň barlygyny kabul etmelerini biri-birinden tapawutlandyrmak gerek.

Dewid Gum dini we gudrat ýaly düşüňjeleri gazaply tankytlandygyna garamazdan, absolýut ateizme ynanmandyr:

«Dünýädäki maksat we gurluş, sistema iň ünssüz we iň kütäk aňly adamyň-da her ýerde ünsüni çekjek mälimlikdir... Ähli ylymlar bizi gepsiz-gürrüňsiz ilkinji ýaradyjynyň barlygyny kabul etmäge iterýär».[1]

Wolter hem ýazan filosofiýa sözlüginin ateizm maddasynda Sokrat we italýan filosofy Wanini (1583-1619) ýaly akyldarlaryň bu meselede asylsyz aýyplamalara, haksyzlyga uçrap öldürilmelerini ýazgarypdyr, absolýut ateizme bolsa ähtimallyk bermändir. Wolter ateizmi dindarlaryň fanatizmine we Taňryny erbet häsiýetlendirmelerine baglanyşdyryp, ynsan aňynda ýaradyjy bir üstün barlyk ideýasynyň mydama ýer alýandygyny nygtapdyr.[2]

Gum, Wolter we Kant ýaly filosoflar netijese absolýut ateizme mümkinçilik goýman, bir şekilde Taňrynyň barlygyna bellik edýän, alamat goýýan bolsalar, olardan has sistematik bolmadyk we orta çynlakaý pikir, ideýa goýman bir topar ateistleriň gaýtadan ideýalaryny gözden geçirmeleri we has ätiýaçly hereket etmeleri gerek.

Teistik Taňry garaýşyny ret edýän ýagdaýynda, şol bir wagtyň özünde ateizmi-de kabul etmeýän akyldarlaryň barlygy geň galyp oturasy iş ýok. Olaryň bu ýagdaýyna gizlin ateizm hökmünde-de baha berip bolmaýar. Ýurdumyzda-da şular ýaly we şuna meňzeş garaýyşlary görmek mümkin. Meselem, eserlerinde adaty din düşünjesini we bu manyda dindarlygy gazap bilen tankyt eden Jemil Sena-da ateizmi kabul etmändir, ol ateizme umytlaryň, akylyň we wyždanyň esaslarynyň çökmegi we ýykylmagy diýip baha beripdir. Adaty Taňry ynanjyna eýe bolmadyk, muňa garşy individual, pragmatik we ahlaky ölçege agyrlyk beren bir dindarlygy goraýan Sena sekulýar ýaşaýyş formasyny-da taňrytanamazlykdan tapawutlandyrypdyr. Senanyň pikirçe, taňrysyz bir ruh bütin ýaşaýyş esaslaryny we ruhy barlygynyň aňyny ýitiren robotdyr.[3]

Ateizmi mümkinçiliksiz hasaplaýan akyldarlar Taňrynyň barlygy meselesinde adamzadyň ideýa bitewiligi içinde bolýandygyny tassyklapdyrlar, ynançsyzlygyň bolsa ýalňys bolýandygyny öňe sürüpdirler. Dogrusy, müňlerç ýyldyr milliardlarça adamyň biri-birinden tapawutly wagt we ýerlerde-de bolsa, Taňra

ynanmalary bize bir gowy habaryň buşlugyny berýär.

Ählu adamlar hem-ä instinktiw, hemem aň taýdan alanda Taňry ynanjyna dogabitdi meýillidir.[4] Şonuň üçin yslam pygamberi-de her adamyň dogabitdi fytratdan (ýaradylyşdan) soň (Alla ynanmaga meýilli, ymtylyşly), dogýandygyny, has soňa maşgalasyňa ýa-da töweregine görä başga ugurlara gönükdirilýändigini aýdypdyr.[5] Özünü hiç bir ýagdaýda ynançsyzlyga şertlendirmeyän we ideologiýalara aldanmaýan bir adamyň doglanyndan getirýän bu ymtylyşy, meýilliligi gorap saklajakdygy görnüp duran zat. Dini ýaşaýyşdan birnäçe wagt çetde galsa-da, ol kişi öňünde-soňunda ahyry älem hakynda çuňňur pikirlere çümýär, näme üçin we nähili bar bolýandygyny öz-özünden soraýar. Çagalygyndaky arassalygyny, ýagşylyga we gowa ýönelen akyly-parasatyny ýitirmedik bolsa, görünýän her bir zadyň aňyrsynda bir ýaradyjynyň bardygyny pikirlener we Onsuz ýaşaýşyň mümkin däldigine akyly ýetirer.

Ynanjyň fytry, ýagny ýaradylyşda, dogabitdi bolýandygyny mälim edýän käbir akyldarlar ateistleriň bagtly we sagdyn durmuşda ýaşaýan günlerinde bolsa, Taňrynyň güýjüni boýun alýandyklaryny aýdypdyrlar. Ateistler bu akyldarlaryň pikirine, Taňrynyň barlygyna bilkastlaýyn, bilgeşleýin garşy çykýan kör we ker kişiler hökmünde kesgitlenipdir. Olaryň pikirine, tebigatdaky iň kiçijik jandaryň barlygy-da, ynançsyzlaryň tezislerini çüýretmäge ýeterlikdir.[6]

Taňra ynanmak üçin ynsanyň öňünde san-sajaksyz motiwler bar, muňa garşy çykmak üçin bolsa, ynsanyň gözünü daşarky dünýä ýummagy we kalbynyň sesine-de gulak salmazlygy gerek. Ynsanyň aňy bir tämizlenmä, saplanma girmezden, öz-özünden Taňryny inkär etmegi mümkin däl.

Kurany Kerim çakdanaşa butparazluk we Taňra şirk goşma problemasy bilen gyzyklanypdyr, şol sanda ateistleeiň tezislerini çüýredýän faktlary-da dile belläp geçipdir, jogapsyz bir mesele-de goýmandyr. Her pursatda ynsanyň ünsüni tebigata, ynsanyň öz nebsine we kemçiliksiz ýaradylyşa çekipdir, bularyň ählisiniň düýş däldigini, hakykatdygyny nygtapdyr. Ynsanyň akylyny peýdalanmagyny we älem-jahanyň garşysyny gözlerini açmagy maslahat beripdir.

Şu ýere çenli görnüşi ýaly, ynançsyzlyk dogabitdi bolman, has soňra dine garşy dörän reaksiýalar bilen birlikde orta çykan ýagdaýdyr. Ynançsyzlygyň orta çykmagynda, ýagny bir topar adamlaryň orta çykyp «Taňra ynanmaýaryn» diýmeleriniň esasynda elbetde, bir topar motiwler bar. Bu motiwleriň bir bölegi ylmy gipotezalar bolşy ýaly, bir bölegi-de sosiologik ýa-da psihologok belläp geçmelerdir. Bu motiwleriň ähmiýetli bir bölegine işimiziň aýry-aýry bölümlerinde ýer beriler we jedelleşip geçiler.

Ateizmiň emeli kabul edilmegi birnäçe akyldarlaryň tassyklamalarynyň-da çynlakaý hasaplanmajagy manysyna gelmez. Maksady we stili näme bolsa bolsun, Taňry ynanjyna garşy dile getirilen her haýsy bir tassyklamalardan adamlaryň uzak durmagynyň geregi ýok. Hatda, olar hakynda pikirlenmegi gerek. Käşgä, bu tassyklamalaryň ideýa taýdan bir gymmaty we çekişmesi bolsa, jedelleşmesi bolup bilse.

Durlup geçilen düşündirişlerden mälim bolşy ýaly, adamyň aňynda Taňry ideýasynyň bolmazlygy mümkin däl. Şonuň üçin bir ateistiň «Aňymda beýle bir pikir, ideýa ýok» diýip, Taňry ynanjyna ret edilmegi ynandyryjy däl. Bu ýagdaýda yzda ateistler üçin Taňryny aňly-düşünjeli bolup, ret etme ýoly galýar. Aslynda-da, ateist diýlende-de, şeýle bir ynsan ýada düşýär.

Ýaşayyşsyz adada ýalňyz başyna galan bir ynsanyň-da, eger saglykly bir gurluşa eýe bolsa, iň azyndan aňynda uly, beýik bir ýaradyjyny pikirlenjegi hökmandyr. Beýle bir kişiniň akyly, parasaty bilen Taňra gitmegi kyn düşmeýär. Barjagy bolan bu düşünjesi, belki pygamberleriň ähli aýratynlyklaryny habar berýän Taňrysy ýaly bolmaz. Emma iň azyndan Onuň çakdanaşalyk, soňsuzlyk, ýaradyjylyk, gudrat, ezelilik (başlangyçsyzlyk) we ebedilik ýaly aýragynlyklaryny ol kişi edinip biler.

Bir pursat üçin ýalňyz ýaşaýan bir adamyň Taňryny pikirlenmeýändigini mümkin hasaplasak-da, ol kişä ateist diýilmegi dogry bolmaz. Çünki ol kişi ylahy dinleriň Taňry aňlaýşy bilen heniz garşylaşan däldir. Iň azyndan özüne hiç bir kişi tarapyndan maglumat berlen däldir. Mundan başga-da,

ol kişiden Tañry hakynda näme pikirlenýändigide soralan däldir. Şonuň üçin ol kişä ateist diýilmez. Ynsan maglumat we ideýasynyň bolmaýan bir meselesinde näme üçin ters görnüşe girsin? Beýle kişi, belki, Tañry hakyndaky bir zatlar eşidende, eşiden zatlaryna gyzyklanma duýup başlar. Uly bir ähtimal bilenem ynanjakdyr. Çünki bu kişä Tañry düşündirilýärk, her halda bir erteki gahrymanyndan ýa-da hyýaly barlyklardan gürrüň ediljek däldir. Özüne älemiň ýaradyjysyndan söz ediljekdir. Şonuň üçin otrisatel jogap bermegi ähtimalyň daşyndadyr.

Bir adamyň tebigaty tarapyndan absolýut ateist bolup bilmejekdigini şeýle düşündirip bolar. Tañra ynanmaýan kişiler bolsa, absolýut bolman, dürli motiwler bilen Ony aňly-düşünjeli bolup, bilgeşleýin ret edenlerdir. Öňem aýdylyşy ýaly, Tañrynyň ret edilmeginiň arkasyndaky teoretiki we praktiki motiwler bolup biler. Aslynda bu motiwler özbaşyna original ideýalar bolman, köplenç ynanýan adamlaryň pikir-düşünjelerine ugrukdyrylan garşylyklardyr, protestlerdir. Geljekki bölümlerde görülşi ýaly, bu motiwler-de jogapsyz galmandyr, düýpli ýagdaýda soraga çekilipdir, ýalňyşlyklaryna bellik edilipdir we çüýredilipdir.

Terjime eden: Seýitnazar ÄRNAZAROW.

[1] Dewid Gum «Dialogues Concerning Natural Religion», ed. R.H.Popkin, USA 1988, sah 77;

[2] Wolter «Philosophical Dictionary», iňlisçä terjime eden we redaktirlän: T.Besterman, UK 1971, sah 49-58;

[3] Jemil Sena «Tañry garaýşy», Stambul 1978, sah 586-609;

[4] Paul Edwards «Common Consent Arguments fir the Exisfence of God» The Encyclopedia of Philosophy», ed. Paul Edwards, New York 1972, I, sah 152-154;

[5] Buhary «Sahih-ul Buhary» I-VIII. Stambul 1981, «Jenaiz», 93;

[6] Berman, Ady geçen eser, sah 7-8. Edebi makalalar